УДК 81'37[811.111+811.133.1+811.161.2]

АРХЕТИПНА СИМВОЛІКА ЛЕКСЕМ SKY/CIEL/НЕБО В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Швець Н.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті реконструйовано архетипну символіку лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах. Виявлено архетипні образи, що стали основою утворення зазначених лексем. Проаналізовано семантичний об'єм лексичних одиниць *sky/ciel/небо* в англійських, французьких та українських лексикографічних джерелах. На основі аналізу словникових дефініцій, виявлено спільні значення цих лексем у зіставлюваних мовах. Описано відмінності у структурі значення лексичних одиниць *sky/ciel/небо* в аналізованих мовах.

Ключові слова: лексеми *sky/ciel/небо*, архетип, архетипна символіка, первісна мотивація, семантичний об'єм.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства спостерігається актуалізація досліджень, що базуються на поєднанні порівняльно-історичного та зіставно-типологічного підходів до аналізу мовних явищ [1; 4; 5; 13].

За словами О. Государської, поєднання порівняльно-історичного і зіставно-типологічного підходів до аналізу мовного відображення фрагментів навколишньої дійсності продиктоване необхідністю визначення як загальних принципів культурно-наукового пізнання світу носіями різних мов, так і відмінностей, пов'язаних із унікальністю кожного з етносів [4, с. 3].

Проте, як слушно зазначає А. Корольова, два терміни порівняльно-історичного і типологічного мовознавства – порівняння і зіставлення – опинилися на сьогодні у складному становищі у результаті їх нерозрізнення сучасними дослідниками [10, с. 9]. Оскільки у нашій розвідці будуть використані обидві процедури, необхідно уточнити розбіжності між ними. Цитуючи дослідницю, зауважимо, що конкретні прийоми і процедури ***порівняння*** полягають у визначенні генетичної приналежності мовних фактів, в установленні системи відповідників і аномалій на різних рівнях у порівнюваних мовах, у моделюванні вихідних мовних форм, які не зафіксовані писемністю [10, с. 11].

На думку А. Корольової, найважливішими прийомами у процедурі порівняння є внутрішня та зовнішня реконструкція прамовних станів. Зокрема, прийом внутрішньої реконструкції полягає у тому, що давніша форма реконструюється шляхом порівняння хронологічно різних її фіксацій у межах однієї мови. Її техніка зводиться до виявлення серед генетично порівнюваних елементів мови відносних архаїзмів і представлення останніх як вихідних архетипів [10, с. 11].

Архетип, за О. Селівановою, розуміємо як первісну вроджену психічну структуру, вияв родової пам'яті, історичного минулого етносу, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття й виявляється в знакових продуктах культури (у вигляді архетипних образів) [14, с. 40].

Продовжуючи свої міркування щодо порівняння та зіставлення, А. Корольова підкреслює, що ***зіставлення***, на відміну від порівняння, перш за все, спрямоване на виявлення відмінностей між зіставлюваними мовами, а тому власне процедура зіставлення називається ще контрастивним аналізом, що покладений в основу контрастивістики [10, с. 12].

Отже, поєднання зіставно-типологічного та порівняльно-історичного підходів до аналізу архетипної символіки лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах є необхідним для виявлення як закономірностей їх виникнення у зазначених мовах, так і відмінностей, пов'язаних з національно-культурними традиціями носіїв досліджуваних мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, існує чотири стихії (тобто чотири матеріальних першооснов буття) – повітря, земля, вогонь, вода [15]. Варто зазначити, що у мовознавстві наявні дослідження, у яких вивчено найменування першостихій у різних ракурсах. Сюди відносимо аналіз засобів відображення символіки архетипно-стереотипного явища ВОГОНЬ В. Агеєвої [1], дослідження вербалізації природних стихій в українській поезії 80-х–90-х років XX століття О. Слюніної [16], дисертаційну роботу Н. Чендей «Поетико-когнітивний потенціал метафор стихій в англійській та українській мовах» [18], працю В. Топорова про реконструкцію балтослов'янського образу Землі-Матері [17] та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Як відзначає Н. Чендей, небо є повітряним простором, тобто складовою стихії повітря [18, с. 11]. На відміну від назв самих стихій, найменування небо є недостатньо вивченим у мовознавстві, адже згадана лексема не була об'єктом спеціальних мовознавчих досліджень і аналізувалася лише побіжно [7; 12; 18]. Отже, недослідженою є архетипна символіка лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах.

Мета статті – реконструювати архетипну символіку лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах, що відображена в їх полісемії.

Завдання: 1) виявити первісну мотивацію лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах шляхом реконструкції архетипних образів, які лежать в основі виникнення цих лексем; 2) проаналізувати семантичний об'єм лексем *sky/ciel/небо* у лексикографічних джерелах англійської, французької та української мов; 3) визначити спільні та відмінні значення лексем *sky/ciel/небо* у зіставлюваних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає В. Жайворнок, протиставлення «Небо –

© Швець Н.В., 2016

Земля» належить до найархаїчніших космогонічних протиставлень, адже на дуже ранніх стадіях розвитку людини існував культ Неба та його дружини – Матері-Землі [9, с. 388]. Цю думку підтверджує і М. Маковський, зауважуючи, що у міфопоетичній традиції Небо символізує чоловіче начало, що запліднює Землю [11, с. 337]. Тут автор наводить такі лексеми, що ілюструють це твердження: ірл. *speir* «небо» та лат. *pario* «народжувати», гр. *ουρανός* «небо» та ос. *waryn* «народжувати» [11, с. 337].

Разом з тим, Небо, за стародавніми уявленнями, – це Палата Божа, а зорі – це вікна, в які Бог дивиться на світ (раніше боги) [9, с. 388]. М. Маковський зазначає, що поняття Неба (як верхнього світу) всіляко табуювалося: порівняйте лат. *coelum* «небо» та ч. *couzlo* «магія, чаклунство» [11, с. 337].

Важливим є визначення архетипної символіки лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах, адже саме архетипи мають надкультурні й позачасові змісти трансперсонального, всезагального, психічного [6, с. 170]. Визначення архетипів зазначених лексем допоможе зрозуміти, який образ ліг в основу їх утворення у різних народів.

За даними Online Etymology Dictionary, лексема *sky* сягає 1200 року [23], у той час вона мала значення «хмара» (з д-сканд. *ský* «хмара», що у свою чергу походить з п-герм. **skeujam* «хмара, покриття з хмар»), у цьому значенні зазначена лексема співвідноситься з дангл. *sceo*, дсакс. *scio* «хмара», двн. *scuwo*, дангл. *scua*, д-сканд. *skuggi* «тінь», гот. *skuggwa* «дзеркало». Сучасного значення лексема *sky* набула у 1300-их роках, замінивши лексему *heofon*, що у свою чергу зараз має значення «небеса» [23].

Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, як і Online Etymology Dictionary, виводить лексему *sky* з піє. основи **(s)keu-* «покривати, приховувати» [22, p. 1455; 23]. Це припущення підтверджує і Ю. Покорний, автор словника «Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch» [25, p. 2726]. За даними Ю. Покорного, піє. основа **(s)keu-* є також джерелом походження таких лексем, як вірм. *c̣iw* «дах, покриття», лат. *obscūrus* «темний», двн. *scūr* «захист» [25, p. 2727]. Тому робимо припущення, що в основі утворення англійської лексеми *sky* лежить ***образ певного покриття***, що приховує чи захищає землю.

Французька лексема *ciel*, як зазначено у словниках Grand Larousse de la langue française [20, p. 717] та Petit Robert [26, p. 282], з'являється у IX столітті та походить з лат. *caelum* «небо». Ю. Покорний виводить латинську лексему *caelum* з піє. основи **(s)kāi-* «сяючий, яскравий» [25, p. 2771], порівняйте з лит. *skaidrùs, skáidrus* «яскравий, чистий»; лтс. *skaĩdrs* «чистий» [25, p. 2771]. Отож, припускаємо, що лексема *ciel* у французів асоціювалася з ***чистим (безхмарним), яскравим простором***.

Українська лексема *небо*, що співвідноситься з рос. *небо*, бр. *неба*, п. *niebo*, ч. *nebe*, сл. *nebo*, вл. *njebjo*, болг. *небе*, за даними Етимологічного словника української мови у 7 томах [8, с. 57] походить з і-є. **nebhos* «туман, хмара». У свою чергу Ю. Покорний у словнику «Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch» [25, p. 865] виводить цю лексему з піє. основи **nebh-* «мокрий, вода». Автор зазначає, що з цієї основи утворилися також такі лексеми, як-от д-інд. *nábhas-* «туман, хмари, небо», хет. *nebis* «небо», двн. *nebul* «туман» [25, p. 865-866]. Враховуючи вищезазначене, можемо зробити припущення, що українська лексема *небо* утворилася у результаті асоціації з ***чимось вологим – туманом, дощем, водою***.

Аналіз англомовних лексикографічних джерел засвідчив, що на сьогодні лексема *sky* має такі значення: 1) простір над землею, який можна побачити, подивившись вгору, де з'являються хмари і сонце, місяць та зірки; 2) область атмосфери та космосу, яку видно з землі; 3) рай, блаженство, Божа сила; 4) погода, як стан верхнього шару повітря; 5) клімат; 6) (перен.) найвищий рівень досягнень; 7) блакить, небесний колір [2; 19; 21, p. 1257; 24].

Особливістю англійської лексеми *sky* є її вербалізація (перехід у сферу дієслова), у результаті чого виникають такі значення цієї лексеми: 1) підкидати в повітря; 2) вішати під стелею (зазвичай про картини на виставці); 3) піднімати ціну (на аукціоні, торгах) [2; 24].

Здійснивши аналіз лексикографічних джерел французької мови, було з'ясовано систему значень французької лексеми *ciel*: 1) необмежений простір, в якому знаходяться небесні тіла; 2) частина надземного простору, видима із землі, обмежена лінією горизонту; 3) сукупність небесних тіл, зірок та планет; 4) вплив небесних тіл на долю людини; 5) клімат; 6) стан атмосфери; 7) місце перебування божества та померлих душ (рай); 8) (перен.) невимовне щастя; 9) небесні сили [26, p. 282; 20, p. 717].

Для української лексеми *небо* характерні такі значення: 1) видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола; 2) за релігійними уявленнями – місце перебування богів, ангелів, святих; потойбічний світ, рай [15; 3, с. 747].

Підсумовуючи, зазначимо, що виявлено всього два спільні значення лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах: 1) надземний простір; та 2) місце перебування богів, рай.

Для англійської та французької мови спільними є значення: 1) погода (стан атмосфери); 2) клімат; 3) найвищий рівень досягнень (щастя).

Особливістю англійської лексеми *sky* є її вербалізація та використання у значенні «блакить, небесний колір». Для французької лексеми *ciel* етноспецифічним є значення «вплив небесних тіл на долю людини».

Висновки і перспективи. Здійснивши аналіз архетипної символіки лексем *sky/ciel/небо* в англійській, французькій та українській мовах, видаються можливими такі висновки: 1) в основі утворення зазначених лексем у кожній мові лежать різні архетипні образи (в англійській мові – образ певного покриття, що приховує чи захищає землю; у французькій – образ безхмарного, яскравого простору; в українській – образ вологи (туману, дощу, води); 2) саме різною первісною мотивацією лексем *sky/ciel/небо* можна пояснити наявність лише двох їх спільних значень у зіставлюваних мовах та кількісну перевагу етноспецифічних значень над універсальними.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості залучення до аналізу фразеологізмів з компонентом *sky/ciel/небо*.

Список літератури:

1. Агеєва В. О. Архетипна і стереотипна символіка вогню в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / В. О. Агеєва. – К, 2014. – 21 с.
2. Англо-русский словарь общей лексики [Електронний ресурс] // ABBYY Lingvo x6 [Електронний ресурс]: электронный словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2014. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 512 Mb Ram; Windows 8/8.1, 7, Vista, XP (SP2, 3). – Назва з контейнера.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Государська О. В. Соматизми як засоби вираження наївної і наукової картин світу (на матеріалі мов романської і слов'янської груп): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. В. Государська. – К, 2011. – 19 с.
5. Гурбанська С. О. Типологія оказіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / С. О. Гурбанська. – К, 2009. – 21 с.
6. Донченко О. Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності) / О. Донченко // Психологія особистості. – 2011. – № 1 (2). – С. 170–181.
7. Дорошина Л. Ф. Вербалізація етнокультурного архетипу верх у літературних творах О. Довженка / Л. Ф. Дорошина // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 1. – С. 49–55.
8. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 4: Н–П. – 653 с.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 704 с.
10. Корольова А. В. Нові виклики сьогоденної компаративістики і контрастивістики / А. В. Корольова // Проблеми зіставної семантики: [зб. наук. статей] / [відп. ред. А. В. Корольова]. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2013. – Вип. 11. – С. 9–15.
11. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов / Маковский Марк Михайлович. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
12. Михайлишин У. І. Відображення космогонічної картини світу у фразеологічних одиницях німецької мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / У. І. Михайлишин. – Харків, 2010. – 22 с.
13. Орендарчук О. Л. Валентністні відношення дієслів тематичної групи «чуттєвої сфери» в контрастивному аспекті (на матеріалі англійської та української мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. Л. Орендарчук. – К, 2010. – 20 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Словник української мови: в 11-ти т. [Електронний ресурс] / [за ред. І. К. Білодіда]. – Режим доступу: http://sum.in.ua/
16. Слюніна О. В. Вербалізація природних стихій в українській поезії 80-х–90-х років XX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Слюніна. – Харків, 2012. – 20 с.
17. Топоров В. Н. К реконструкции балто-славянского образа Земли-Матери / В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования 1998-1999. XIV. Сборник научных трудов. – М.: Индрик, 2000. – С. 239–371.
18. Чендей Н. В. Поетико-когнітивний потенціал метафор стихій в англійській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. В. Чендей. – К, 2009. – 20 с.
19. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.collinsdictionary.com/
20. Grand Larousse de la langue fransaise: en 7 volumes / [sous la direction de L. Guilbert]. – Paris: Larousse, 1989. – T. 1. – A–Cip. – 722 p.
21. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Albert Sidney Hornby. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 1600 p.
22. Klein E. A comprehensive etymological dictionary of the English language / Ernest Klein. – Amsterdam – London – New York: Elsevier Publishing Company, 1966. – Volume II: L–Z. – 1776 p.
23. Online etymology dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etymonline.com/
24. Oxford Dictionary of English [Електронний ресурс] // ABBYY Lingvo x6 [Електронний ресурс]: электронный словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2014. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 512 Mb Ram; Windows 8/8.1, 7, Vista, XP (SP2, 3). – Назва з контейнера.
25. Proto-Indo-European Etymological Dictionary. A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wцrterbuch [Електронний ресурс] / [Revised and Published by the Dnghu Association]. – Indo-European Language Revival Association, 2007. – 3441 p. – Режим доступу: http://dnghu.org/en/Indo-European%20etymological%20dictionary/
26. Robert P. Le Petit Robert: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / Paul Robert. – Paris: S.N.L., 1976. – 1971 p.

Швец Н.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

АРХЕТИПНАЯ СИМВОЛИКА ЛЕКСЕМ SKY/CIEL/НЕБО В АНГЛИЙСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация
В статье реконструировано архетипную символику лексем *sky/ciel/небо* в английском, французском и украинском языках. Выявлены архетипные образы, ставшие основой образования указанных лексем. Проанализирован семантический объем лексических единиц *sky/ciel/небо* в английских, французских и украинских лексикографических источниках. На основе анализа словарных дефиниций, выявлены общие значения этих лексем в сопоставляемых языках. Описаны различия в структуре значения лексических единиц *sky/ciel/небо* в рассматриваемых языках.
Ключевые слова: лексемы *sky/ciel/небо*, архетип, архетипная символика, первоначальная мотивация, семантический объем.

Shvets N.V.
Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

ARCHETYPICAL SYMBOLIC OF LEXEMES SKY/CIEL/НЕБО IN THE ENGLISH, FRENCH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Summary
In the article, the archetypical symbolic of lexemes *sky/ciel/небо* in the English, French and Ukrainian languages is reconstructed. The archetypic images that became the basis for the formation of these lexemes are discovered. The semantic volume of lexical units *sky/ciel/небо* in English, French and Ukrainian lexicographic sources is analyzed. Based on the analysis of dictionary definitions, the common meanings of these lexemes in mentioned languages are found. The differences in the meaning structure of lexical units *sky/ciel/небо* in the analyzed languages are described.
Keywords: lexemes *sky/ciel/небо*, archetype, archetypic symbolics, initial motivation, semantic volume.